

LJERKA ŠIMUNKOVIĆ, FILOZOFSKI FAKULTET, ZADAR

ARDELIO DELLA BELLA I PREVODITELJI
MLETAČKIH DVOJEZIČNIH PROGLASA

Ovaj rad istražuje tko se sve služio i u koje svrhe Della Bellinim *Rječnikom*. Autor želi dokazati da su se prevoditelji dvojezičnih mletačkih proglašenja, koje je mletačka uprava tiskala od 1740. do 1796. za teritorij mletačke Dalmacije, služili Della Bellinim *Rječnikom*. Od ukupnog leksičkog fonda proglašenja autorica je izdvojila 834 leksema, koji po njezinom mišljenju, predstavljaju izvorni narodni govor te kalkove ili neologizme.

Teritorij Mletačke Republike nakon Požarevačkog mira 1718. godine obuhvaćao je grad Veneciju i Terrafermu (zaleđe Venecije s gradovima Veronom i Padovom), zatim mletačku Istru, mletačku Dalmaciju, te otoke Jonskoga mora. Da bi stanovništvo tako udaljenih teritorija djelotvorno i na vrijeme obavijestila o svim mjerama koje je poduzimala ili namjeravala poduzeti, mletačka se vlast od samog početka svoje vladavine prekomorskim teritorijima služila proglašenjima. Zbog njihovog velikog broja i raznovrsnosti tema o kojima govore, ti proglašenja predstavljaju svojevrsnu građu za bolje upoznavanje političke, kulturne i privredne povijesti čitave Mletačke Republike. Među ovim proglašenjima posebno su nam zanimljivi dvojezični talijansko-hrvatski proglašenja koje je mletačka uprava objavljivala u vremenskom rasponu od 1740. do 1796. godine. Oni nam pružaju dragocjene podatke o ustrojstvu mletačke vlasti u Dalmaciji, o gospodarskim, političkim i kulturnim prilikama u razdoblju od gotovo šest posljednjih decenija 18. stoljeća. U lingvističkom pogledu oni predstavljaju autentičnu izvornu građu za bolje razumijevanje razvoja hrvatskog i talijanskog jezika tokom 18. stoljeća.

Možemo se zapitati zašto mletačka vlast počinje tiskati dvojezične proglašenja baš 1740. godine. Budući da nisam pronašla nijedan dvojezični talijansko-hrvatski proglašenje prije 1740. može se očekivati da je 1740. godina bila ključna u nekom smislu, da se nešto moralo dogoditi da prisili mletačku vlast da od tada pa dalje tiska dvojezične proglašenja za svoje posjede preko mora. Djelomično bi se to moglo objasniti promjenom cjelokupne gospodarske politike prema Dalmaciji u svjetlu novih prosvjetiteljskih ideja koje su dominirale Evropom 18. stoljeća. Međutim, proučavajući povijest Dalmacije tog doba, otkrila sam da se u razdoblju od 1736. do 1740. događaju duž čitave mletačke »stare stečevine — acquisto vecchio« nemiri i buntovni pokreti seljaka, koji odbijaju plaćati ugovorene dohotke svojim gospodarima.¹ To svoje odbijanje

¹ Ivan Grgić, »Buntovni pokret dalmatinskih težaka 1736—1740. g.«, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. VI—VII, Zagreb 1960, str. 551—605.

nekad obrazlažu svojim nepoznavanjem talijanskog jezika, na kojem su objavljivane naredbe o njihovim obavezama. Tako su proglas Magistrata od lipnja 1736. na talijanskom jeziku svećenici navodno protumačili narodu kao zabranu davanja dohotka gospodarima. U kasnijim ispitivanjima, kolovođe ovih nemira su priznali: »... da je došla neka »karta« iz Venecije, koja se nosila od sela do sela i javno čitala, ali ne znaju tko je čitao, jer u selima nitko ne umije čitati talijanski.«² Zbog toga generalni providur 23. kolovoza 1739. diktira naredbu punu zabrana i prijetnji, koju završava nalogom seoskim župnicima da: »... u svetačnji dan, kad je najviše naroda na okupu u crkvama, prevedu na hrvatski jezik i obnaroduju.«³ Još se u nekoliko navrata pobunjeni seljaci brane da će dati dohotke ako im generalni providur dođe u selo da im protumači pravi smisao naredbi.⁴ Stoga je Senat, nakon što je ugošena ova pobuna dalmatinskog, sadržavao i tekst na hrvatskom jeziku. Otada će svi važniji proglašenja koji se direktno obraćaju narodu, uz talijanski tekst, sadržavati i prijevod na hrvatski jezik.

Mletačka uprava, mora se priznati, nije nikada negirala činjenicu da na teritoriju Dalmacije narod govori hrvatskim jezikom. Zbog toga je unutar zardarske kancelarije, druge po važnosti kancelarije u Republici, čitav odjel poslovao na hrvatskom. To je između ostalog bila i socijalna mjera jer je tumač bio osoba preko koje je vlast održavala dodir s narodom, što je naročito dolazilo do izražaja prilikom službenog tumačenja u raznim parnicama i sličnim slučajevima.⁵ Ne samo u Zadru već i u svim većim gradovima koji su ujedno bili i administrativni centri, postojala je prevodilačka služba, tj. tumači za jezik (*publico interprete della lingua e lettere illiriche*).⁶ Mletačka vlast, dakle, nije ničim negirala ni hrvatski jezik a niti pismo, što se lijepo može vidjeti i iz dvojezičnih proglašenja. Naime, kod dva proglašenja hrvatski je tekst pisan ćirilicom, a proglas iz 1773. godine tiskan je u dvije verzije: uz talijanski tekst u objema verzijama, u jednoj je hrvatski tekst bio latinički, a u drugoj ćirilički.

Do sada sam pronašla 47 dvojezičnih proglašenja, i to: u Historijskom arhivu u Zadru, u Naučnoj biblioteci u Zadru, u Državnom arhivu (Archivio di Stato) u Veneciji i nekim manjim muzejima i bibliotekama. Tiskani su u obliku plakata (oglasa) ili manjih knjiga (brošura). Proglašenja koji su tiskani u obliku oglasa imaju dva stupca. U lijevom stupcu je obično bio tiskan talijanski tekst, a u desnom hrvatski, osim kod proglašenja pod brojem 14/1766,⁷ kod kojega je hrvatski tekst na lijevoj, a talijanski na desnoj strani. Proglas pod brojem 47/1781 sastoji se od dva oglasa od kojih je jedan isključivo na talijanskom, a drugi isključivo na hrvatskom jeziku. U proglašenjima koji su tiskani u obliku brošure, talijanski je tekst na parnoj stranici s lijeve strane, a hrvatski tekst

² Ivan Grgić, *op. cit.*, str. 572.

³ Ivan Grgić, *op. cit.*, str. 576.

⁴ Ivan Grgić, *op. cit.*, str. 588.

⁵ Ivan Pederin, »Mjesto i uloga hrvatskog jezika u mletačkom Zadru i mletačkoj diplomaciji«, *Jezik*, 31, 1984, br. 3, str. 43—49.

⁶ Šime Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb 1980, str. 39.

⁷ Zbog lakšeg snalaženja, proglašenja sam numerirala brojevima od 1 do 47. Broj iza kose crte označava godinu tiskanja proglašenja.

na neparnoj stranici s desne strane. Ima 6 brošura sa ukupno 222 stranice teksta. Svaki proglas, pored teksta, ima i mletački grb i ukrašeno početno slovo teksta.

U rasponu od 1740—1796. godine zabilježeni su i različiti nazivi za proglašenje. Na hrvatskom jeziku glase: Odluka, Pripovijest, Proklama, Naredba, Proglšenje, Dekret, Navištenje, Odreda, Naređenje, Razglšenje i Ličba; na talijanskom su ovi nazivi manje brojni: Deliberazione, Proclama, Terminazione, Decreto, Avviso i Ordine. Naziv za hrvatski jezik se javlja u tri varijante:

1. hrvatski (hervazcki, hervaski; harvacki i harvaski; arvacki, arvaschi i arvaski),
2. slovinski,
3. ilirski (illiricki).

Naziv za hrvatski jezik u talijanskom se tekstu gotovo uvijek označava kao »idioma illirico« ili »lingua illirica«, a samo jednom kao »lingua slava«.

Originalni je tekst pisan na talijanskom jeziku. Zadaća prevoditelja bila je da talijanski izvorni tekst pretoče na hrvatski jezik. Međutim, sigurno je da ovakav tekst administrativno-upravnog sadržaja, koji je bio vrlo precizan u svojim naredbama i zapovijedima, nije pružao prevoditeljima mogućnost kreativnijeg prijevoda. Stoga su prevoditelji pretežno doslovno slijedili talijanski original. Neki su prijevodi kvalitetniji te je očito da su ih prevodili obrazovani ljudi, bolji poznavaoi i talijanskog i hrvatskog jezika. Manji dio ovih prijevoda urađen je vrlo loše, a i tekstovi su znatno kraćeni. Jasno je da nije bilo lako prevoditi i hrvatskim jezikom izraziti sve ono što je bilo rečeno u talijanskom izvorniku. Današnjem čitatelju mogu smetati ovi tekstovi pisani složenim i nedosljednim pravopisom, koji se nekad teže čitaju i razumiju nego talijanski izvornik. Tome nisu krivi samo prevoditelji već i neki objektivni faktori. Naime, nedostajala je hrvatska terminologija za mnoge izraze koji su bili udomaćeni i u stalnoj upotrebi u talijanskom jeziku. Stoga su prevoditelji bili prisiljeni da pozajmljuju već gotove izraze od talijanskog izvornika, ili da ih kalkiraju, ili da stvaraju kovanice.

Dvojezične mletačke proglašenja pisali su, pretpostavljam, u duždevoj kancelariji u Mlecima ili u kancelariji generalnoga providura u Zadru, gradski bilježnici, prvo na talijanskom jeziku, a zatim se talijanski tekst davao službenim prevoditeljima da ga prevedu na hrvatski. Ti prevoditelji su anonimni, jer se njihova imena ne navode na kraju teksta (tu je samo ime bilježnika ili tajnika koji je sastavio proglas). Teško je tvrditi, bez detaljnih istraživanja, da su svi prevoditelji živjeli i radili u Mlecima. Vrlo je vjerojatno da je Zadar, kao administrativno sjedište mletačke Dalmacije, imao jaku prevodilačku službu, možda i jaču nego Venecija, te da su većinu proglašenja prevodili »tumači« u Zadru, a da su samo tiskani u Mlecima. Kao dokaz može se navesti izvjestan broj proglašenja kojima u nadnevku stoji ime Zadra, a ne Mletaka. To su proglašenja: 2/1748, 3/1749, 8/1755, 21/1780, 23/1783, 27/1789, 28/1789, 34/1792 i 38/1795. Na tim proglašenjima nalazimo imena zadarskih kancelara, tajnika i pisara, te možemo pretpostaviti da su prevedeni u Zadru.

Izgleda da su prevoditelji pribjegavali grafijskim rješenjima koja su već bila u upotrebi kod pisaca toga vremena ili su pak uzimali ona rješenja koja

su im nudili leksikografi (Vrančić, Mikalja, Della Bella). Međutim, kako je bilo više prevoditelja, logično je da je bilo više načina rješavanja pisanja problematičnih nepčanih i tjesnačnih glasova. Ovi nedostaci znatno otežavaju ili gotovo onemogućavaju pravilno čitanje te, prema tome, i pravilno prosuđivanje pojedinih jezičnih pojava. Bilo je slučajeva da isti prevoditelj za jedan te isti glas upotrebljava različite znakove, ponekad čak i u istom redu. Najviše grafijskih rješenja postojalo je za glasove *ć* i *đ* (11), *č* (10), *c* i *š* (9), *nj* (7) te *k*, *z* i *ž* (6) itd. Imajući u vidu nered u ortografiji prisutan u djelima dalmatinskih pisaca, Della Bella to ovako obrazlaže u svom kratkom pravopisu:⁸ »Tale è la diversità degl' Illirici nello scrivere con lettere Italiane le Voci Illiriche, che troverete pochissimi servirsi delle medesime lettere nello scrivere le medesime voci. Da ciò ne segue la difficoltà del leggere e pronunziare le dette voci; bisognando imparare poco meno che tanti Alfabeti, quanti sono i Scrittori.«⁹

Zato Della Bella predlaže grafijsko rješenje po kojem grafemi za neke hrvatske glasove ne bi koincidirali sa već postojećim talijanskim. Tako za *č* u inicijalnom i medijalnom položaju predlaže digram *cj* ispred *a*, *e*, *u*, dok pred *e*, *i* predlaže *c*, a u finalnom samo *c*. I u proglasima nailazimo na takvo pisanje (cjovjek 20/1776, cjuvati 20/1776, pecjat 20/1776, pcela 8/1755, pace 8/1755, ciniti 8/1755, ocitto 2/1755). Za glas *ć* Della Bella predlaže *tj*, koje nalazimo i u proglasima (obratjene 11/1761, uputjene 17/1773, pitje 3/1749). Za glas *z* predlaže grafem *z*, koji se također javlja u proglasima (zabragnuje 3/1749, gozba 3/1749, bez 3/1749). Za glas *š* predlaže digram *šc* (šcest 20/1776, ubofctvo 3/1749, jofc 16/1786). Za *ž* predlaže grafiju *x*, što ponovo nalazimo u proglasima (xivina 6/1750, darxava 1/1740, tuxbenik 17/1773). Jedino u proglasima nisam našla primjere za pisanje glasa *š* u položaju ispred *a*, za koji Della Bella predlaže *šcj* (npr. dušcja). Ne može se sa sigurnošću ustanoviti da li su se prevoditelji kod pisanja spornih glasova služili uputama Della Belle ili su jednostavno prepisivali riječi iz njegovog rječnika onako kako su tamo bile napisane.

Iz ukupnog leksičkog fonda proglaša izdvojila sam 834 leksema zbog toga što, po mom mišljenju, predstavljaju izvorni narodni govor, kalkove ili neologizme. Njih sam usporedila sa Rječnikom JAZU¹⁰ te ustanovila slijedeće:
a) Mnoge riječi koje upotrebljavaju prevoditelji mletačkih proglaša nisu ušle u popis Akademijinog rječnika. Radi se o 205 leksema:

Ber(o)¹¹ (vessazione) 43/1767, biližiovac (nodaro) 19/1775, biližje (indicazione) 39/1795, dakoznanje (denoncia) 14/1766, dobrodostojanstvo (benemerenza) 8/1755, dobrodostojnica (benemerita) 23/1783, dobrohotinstvo (beneficenza)

⁸ Ardellio Della Bella, *Dizionario Italiano, Latino, Illirico*, Venecija 1728, — »Avvertimenti per poter leggere, e scrivere con facilità le parole Illiriche scritte con caratteri Italiani«, str. 1—4.

⁹ »Ilirci tako različito pišu talijanskim slovima ilirske riječi, da ćete naći malo njih da se služe istim slovima u pisanju istih riječi. Iz ovoga proizlazi poteškoća u čitanju i izgovaranju rečenih riječi; budući treba naučiti gotovo sve alfabete, koliko ima pisaca.«

¹⁰ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1880—1968.

¹¹ Staru latiničku grafiju proglaša, zbog lakšeg pisanja, prenjela sam u današnju latinicu.

22/1781, dobronadarje (benefizio) 8/1755, dobronamješten (accomodato) 8/1755, dobrostanje (bene) 8/1755, dokazavač (denonciante) 14/1766, dometnik (aggionto) 25/1786, donajposli (infine) 25/1786, drvovozioc (legnarolo conduttore) 47/1781, dućancar (botteghiere) 35/1793, dućancir (botteghier) 35/1793, glavom (personalmente) 20/1776, gospod grad, gosposki grad (dominante) 17/1773, grmljen (boschivo) 33/1791, ilištak (luglio) 15/1768, inag (estero) 17/1773, iskućan (domestico) 3/1749, izbina (commestibile) 25/1786, izbistrenje (schiarazione) 20/1776, izhitritelj (ingegnere) 31/1790, izhod (uscita) 35/1793, iziskivanje (inquisizione) 14/1766, izkorenuće (estirpazione) 11/1761, izlazeći (cadente) 11/1761, izpis (disegno) 11/1761, kiknuće (cessazione) 20/1776, kolostvina (circostanza) 38/1795, kotor (contado) 38/1795, lađoš (battelante) 35/1793, lakočiniti (aggevolare) 29/1790, laznost (connivenza) 36/1794, ličicestvo (malizia) 14/1766, likar od rana (chirurgo) 23/1783, lupeštšina (furto) 34/1792, ljubomiran (geloso) 20/1776, malanji (piccolo) 36/1794, mimočasni (disorso) 46/1776, močira (masiera) 33/1791, nadaren (graziato) 11/1761, nadinja (aspettazione) 2/1748, nadmištnik (aggiunto) 36/1794, nadoplatnja (compensazione) 35/1793, nadostavljen (aggiunto) 11/1761, nadplata (rimborso) 20/1776, nadstajnik (soprastante) 37/1795, najmenje (locazione) 33/1791, namišćati (ponere) 11/1761, namišćenik (deputato) 25/1786, naplatišće (esazione) 12/1762, napridnik (predecessore) 23/1783, naslidovan (seguente) 17/1773, naslonjen /assunto) 11/1761, naval (nolo) 17/1773, navistnik (denonziante) 31/1791, navišten (notiziato) 29/1790, navlastito (precisamente) 30/1790, nedomireno (indeterminato) 29/1790, nenaminjen (indefinito) 29/1790, neozkvašnjen (inalterabile) 5/1750, neposlovan (incolto) 11/1761, nepristajan (continuo) 17/1773, nepristavno (continuamente) 20/1776, neprividno (improvviso) 24/1786, neprivriden (inalterabile) 33/1791, neprivrideno (inviolabile) 11/1761, nevidenstvo (imprevvidenza) 45/1775, nezanićan (innegabile) 19/1775, ništanemanje (nonostante) 28/1789, novoselnik (adventizio) 8/1755, oblašćen (autorizzato) 22/1781, obluževanje (osservanza) 23/1783, obznanje (notizia) 13/1764, ocipiti (ecettuare) 11/1761, očehnuće (sramazione) 20/1776, očito (publicamente) 11/1761, očito učiniti (pubblicare) 11/1761, odeći (corrente) 13/1763, odgovar (responsaglio) 36/1794, određen (deputato) 11/1761, odvit (voto) 35/1793, okoliščina (precisione) 23/1783, okračje (pertinenza) 33/1791, okupnik (esatore) 43/1797, opovjeđenje (denonzia) 20/1776, ostanak (rettaglio) 37/1795, oštrovito (severamente) 25/1786, otionstvo (assenso) 22/1781, otok (travaso) 37/1795, podlaznik (popolo) 42/1746, pođenje (visita) 25/1786, poglavica (capitale) 17/1773, pogrđen (aggravato) 46/1776, pokaraljiv (corregibile) 33/1791, polažanje (solievo) 2/1748, polukrivac (compartecipe della colpa) 24/1786, poruk (avviso) 20/1776, posidaoc (poprietario) 35/1793, poslidnik (discendente) 22/1781, potajnstvo (segreteria) 46/1776, potratljiv (dispendioso) 11/1761, potročka (spesa) 8/1755, poviditelj (denonziante) 24/1786, pozvađenje (appellazione) 35/1793, požrlost (avidità) 3/1749, pribavljen (aggiunto) 15/1768, pribivaoc (abitante) 28/1789, pribivaocv (commorante) 17/1773, pričinjioč (contraffacente) 36/1794, pridružen (aggiunto) 43/1767, pridvor (corte) 31/1790, pripomenuće (memoriale) 37/1795, prišasni (precedente) 35/1793, pritečeći (eccedente) 8/1755, pritočioc (travasatore) 35/1793, priuzelac (usurpatore) 13/1764, priuzenje (confiscazione) 17/1773, priuzimljenje (usurpo) 42/1746, priuzvišenje (eccellenza) 15/1768, prividitelj (proveditore) 14/1766, privrćanje (alterazione) 15/1768, privridenje (contraffazione) 17/1773, privrijednik (trasgressore) 7/1750, prizid (rosta) 13/1764,

procijna (tariffa) 12/1762, prognan (bandito) 34/1792, prosvitljenje (espressione) 36/1794, protivačinioc (contraffacente) 35/1793, protigovornik (contradditore) 19/1775, protistvina (contraffazione) 35/1793, providavac (proveditore) 11/1761, prozdrovina (avidità) 18/1775, prvistolac (carica primaria) 35/1793, rasur (dissipazione) 45/1775, razređenik (squadratore) 20/1776, rukoličinstvo (chirurgia) 38/1795, samoranišće (archivio) 11/1761, seračana (ronda) 34/1792, sidališće (magistrato) 11/1761, sidba (semina) 11/1761, skrovitelj (segretario) 15/1768, slovak (sillaba) 30/1790, služan (divoto) 22/1781, spomnjik (ricordante) 32/1791, sranište općenoga blaga (fisco) 46/1776, steljač (meta) 13/1764, strizioc (stronzatore) 24/1786, strižak (rettaglio) 24/1786, supročtak (contratacco) 36/1794, supročtakir (contratacchiere) 36/1794, supročtistina (opposizione) 17/1773, svišten (invitato) 28/1789, svrhustajnik (soprastante) 37/1795, svrhstajnik (soprastante) 37/1795, svršelživ (esecutivo) 17/1773, tercuman (sensale) 17/1773, trgovastvo (commercio) 36/1794, trištica (stela) 20/1776, turpihaoc (stronzatore) 24/1786, ukupljenje (esazione) 2/1748, ukupnik (conduttore) 17/1773, ulište (ingresso) 35/1793, ulizište (ingresso) 36/1794, upravišće (regolazione) 11/1761, uputnik (direttore) 35/1793, usikovanje (taglio) 11/1761, usilovanje (violenza) 34/1792, uskočan (disertore) 34/1792, utamni (irrito) 44/1774, ustegnut (discreto) 21/1780, utičavac (principale) 19/1775, uzdavžanje (acquisto) 13/1764, uživljenje (godimento) 45/1775, vladarac (rettore) 11/1761, vodića (vestito) 8/1755, vojnikipravišće (arsenale) 11/1761, vrhmista (sopraluogo) 36/1794, zabilig (nota) 36/1794, zaimljanje (prestanza) 17/1773, zalistan (cartato) 35/1793, zamitnito (promiscuo) 7/1750, zamliavac (prestatore) 45/1775, zamljenje (prestito) 45/1775, zapečatan (bollato) 35/1793, zapriječica (impedimento) 7/1750, zglib (arziere) 11/1761, zgodivati se (succedere) 45/1775, zlavadica (abuso) 7/1750, zlazgoda (disgrazia) 38/1795, zlim izgledom (scandalosamente) 5/1750, zli izgled (scandalo) 4/1750, zloslužno (abusivamente) 11/1761, zlotratiti (abusare) 20/1776, zlo uvedenje (abuso) 33/1791.

b) Mnoge riječi koje su uvrštene u Akademijin rječnik nisu zabilježene u značenjima koje imaju u mletačkim proglasima (171 riječ): Baština (laudemio) 8/1755, biće (costituzione) 17/1773, biće (grado) 11/1761, bistvo (sussistenza) 20/1776, blatav (palustre) 11/1761, bliznost (vicinanza) 34/1792, bližnik (conterminante) 33/1791, bogoljubstvo (devozione) 34/1792, činjenje (industria) 32/1791, dilotvorac (autore) 34/1792, dilovnik (direttore) 17/1773, dionik (fautore) 36/1794, dobitnik (interessato) 35/1793, dobrostojnik (benemerito) 8/1755, dobrodstojan (benemerito) 21/1780, dobrovoljnost (contentezza) 28/1789, dopuštenje (disposizione) 33/1791, dospjevan (terminato) 20/1776, došašće (ricapito) 17/1773, država (pertinenza) 7/1750, druženje (accompagnamento) 36/1794, gonjaj (campo) 31/1790, gospodarstvo (diritto) 33/1791, gospodarščina (ingerenza) 11/1761, građa (fabbrica) 8/1755, htijenje (arbitrio) 29/1780, imenik (catastico) 20/1776, inad (oposizione) 11/1761, inađenje (questione) 29/1790, istumačenje (equivoco) 43/1767, izbistren (dischiarato) 2/1748, izgubiće (fiscazione) 13/1764, izmislitelj (ingegnere) 11/1761, izvrstit (importante) 34/1792, kasnoća (remora) 34/1792, konjik (cavalliere) 33/1791, konjušnica (cavalleria) 31/1790, krivočinioc (falsificatore) 24/1786, last (benefizio) 7/1750, ljubezniv (affettuoso) 28/1789, milosrdan (graziato) 11/1761, mir (intelligenza) 1/1740, mirač (perito) 11/1761, nadarenje (benefizio) 20/1776, nadomirenje (bonificazione) 36/1794, nadoplaćenje (risarcimento) 46/1776, nadstojnik (presidente) 20/1776, namišljenje (pretesto) 33/1791,

namjerenje (accomodamento) 4/1750, napovidanje (denonzia) 31/1791, napriedkovanje (prosecuzione) 5/1750, naredljiv (regolativo) 17/1773, naslidovanje (replica) 44/1774, nadstojnik (ministro) 36/1794, nastupan (urgente) 20/1776, naškodenje (sopraffazione) 13/1764, natezati se (concorrere) 20/1776, navijesnik (suggeritore) 18/1775, navistitelj (denonziant) 36/1794, navištenje (proclama) 16/1768, navlastit (preciso) 34/1792, nazvanje (prerogativa) 11/1761, nearan (de-testabile) 34/1792, neharmonost (negligenza) 17/1773, neobsluženje (disservizio) 20/1776, nepodobno (incompetente) 11/1761, nepomnja (incuria) 8/1755, nesklad (vertenza) 1/1740, nosidba (condotta) 20/1776, obočítovanje (pubblicazione) 2/1748, odgovaran (contribuito) 8/1755, odupućenje (indulto) 46/1776, odupuštenje (licenza) 20/1776, odreda (terminazione) 19/1775, opačina (sopraffazione) 34/1792, općenje (negozio) 35/1793, oporišće (contrasto) 33/1791, opovídenje (notifica) 35/1793, osobitnik (privato) 20/1776, ostava (custodia) 17/1773, osvaditelj (denonziant) 24/1786, otajnica (segreteria) 7/1750, pisaoč (ministro) 17/1773, plaćenik (contribuente) 43/1767, poklonstvo (culto) 23/1783, pomniti (intendere) 28/1789, poručanstvo (pieggeria) 17/1773, posaðen (graziato) 8/1755, postavlj enje (istituzione) 38/1794, potira (estorsione) 18/1775, potlaćenje (irreverenza) 34/1792, potuđenje (disposizione) 8/1755, povídenje (denonzia) 24/1786, povoljno (spontaneamente) 39/1796, poznanje (premio) 20/1776, pridobiće (conquista) 4/1750, prihinjen (defraudato) 7/1755, pristojanstvo (decoro) 31/1790, pristolje (magistrato) 17/1773, pristupanje (defraudo) 35/1793, pristupnik (trasgressore) 11/1761, pristuplj enje (colpa) 3/1749, priuzeće (usurpo) 20/1776, promišlj enje (riflesso) 5/1750, prosik (taglio) 11/1761, rabotnik (travagliatore) 34/1792, raštrkan (diffuso) 37/1795, razabranje (prudenza) 28/1789, razdavanje (concessione) 42/1746, razglašenje (proclama) 28/1789, razgledanje (visita) 17/1773, razmećati (atterrare) 13/1764, razmišlj enje (riflesso) 1/1740, razređenje (squadro) 20/1776, raztuženje (rammarico) 34/1792, razvićenje (inquisizione) 42/1746, razvršenje (sconcerto) 34/1792, rukopis (ricevuta) 36/1794, rukopismo (ricevuta) 36/1794, sazvanje (richiesta) 17/1773, skušanje (ragione) 45/1775, skušavanje (ricuotere) 45/1775, sliđen (consecutivo) 11/1761, slobodljivo (impunemente) 13/1764, slomljen (tagliato) 1/1740, sljedovanje (seguito) 6/1750, smionstvo (lecito) 21/1780, sobstvo (soggetto) 33/1791, stražbenica (guardia) 23/1783, svadnja (altercazione) 34/1792, temeljni (statutario) 17/1773, tratljiv (dispendioso) 13/1764, tužbenik (denonciant) 17/1773, tvrdoglavstvo (ignoranza) 45/1775, tvrđava (cautela) 17/1773, ugrablj enje (estorsione) 34/1792, uhoda (denonciant) 35/1793, urađenje (amministrazione) 40/1773, uskraćenje (pregiudizio) 42/1746, ustavljenje (fermo) 36/1794, ustavnik (detentore) 17/1773, utišenje (sollievo) 29/1790, uvriđen (aggravato) 2/1748, uzao (vincolo) 34/1792, uzmožan (eccedente) 2/1748, užežen (infervorato) 8/1755, zakupitelj (fermier) 25/1786, zamirenje (registro) 36/1794, zamjeriv (rimarcabile) 4/1750, zaprika (difficoltà) 37/1795, zaveza (disciplina) 38/1795, združiti (munire) 17/1773, žestočina (rigore) 28/1789 i žítak (sussistenza) 8/1755.

Ovaj sam fond od 834 riječi usporedila sa Della Bellinim rječnikom, i to sa prvim izdanjem iz 1728, a riječi iz proglaša koji su datirani poslije 1785. i sa drugim izdanjem. Ustanovila sam da je od 834 riječi kod Della Belle prisutna 471 riječ tj. više od polovine (56,5%). Za usporedbu o kojem se omjeru

radi može nam poslužiti podatak da u Vrančićevu rječniku¹² od ove 834 riječi ima samo 77 (9,2%).

Premda Akademijin rječnik sadrži i riječi iz Della Bellinog rječnika, ipak sam se potrudila da ih ponovo potražim u ovom drugom rječniku. Uspoređujući popis od 205 riječi kojih nema u Rječniku JAZU s Della Bellinim rječnikom, ustanovila sam da čak 26 tih riječi Della Bella navodi u svom rječniku: glavom (personalmente) 557a, izhitritelj (ingegnere, colui che fa diverse macchine) 403a, izhod (uscita) 780b, izizkivanje (inquisizione) 184b, lakočiniti (aggevolare) 299b, nadostavljen (aggiunto) 50b, najmenje (l'affittare) 45a, navlastito (precisamente) 579b, nenamjenjen (indeterminato) 396a, nepristavno (continuamente) 223b, očito (publicamente) 536b, odprava (spedizione) 697a, određen (deputato) 248a, odvjat (voto) 779b, pripis (copia) 227b, pritečeći (eccedente) 282b, prognan (sbandito) 291b, sjedba (sementa) 666b, shranište općenoga blaga (fisco) 319a, ustegnut (discreto) 263b, zapriječica (impedimento) 383b, zlavadica (abuso) 10b, zlagoda (disgrazia) 265a, zljem izgledom (scandalosamente) 648b, zao izgled (scandalo) 648b i zlotratiti (abusare) 10b.

Od riječi koje su ušle u Akademijin rječnik u drugom značenju, našla sam kod Della Belle 24 riječi, i to u značenju koje imaju u proglasima: bližnos (vicinanza) 765a, brojnica (registro dei nomi) 176b, dobronamješten (accomodato) 18b, dospjeven (terminato) 317b, druženje (accompagnamento) 18b, građa (fabbrica) 297b, htjenje (arbitrio) 97a, inađenje (questione) 601a, konjik (cavaliere) 179a, nadstojnik (presidente) 583a, napovjedanje (denuncie che si fanno in chiesa prima del matrimonio) 250a, navjestitelj (denunziator) 414a, nosidba (condotta) 763b, pridobiće (conquista) 217b, prilika (impronta) 387a, prisjeći (troncare) 747a, pristojanstvo (decoro) 246a, pristupnik (trasgressore) 742a, priuzeće (usurpamento) 781a, promišljenje (riflessione) 209b, razmišljenje (riflesso) 219b, razređenje (squadronare) 704b, utješenje (solievo) 685b i žestočina (rigore) 627b.

Prema tome ovo nam može biti sasvim dovoljan dokaz da su se prevoditelji dvojezičnih mletačkih proglasa u svom prevodilačkom radu služili Della Bellinim rječnikom. Međutim, prevoditelji su svoj rječnik također bogatili i izvornim narodnim govorom, što daje posebnu vrijednost ovim dvojezičnim proglasima kao neknjiževnim dokumentima koji nam pružaju novi uvid u narodni govorni jezik 18. stoljeća. Prevoditelji su se služili Della Bellinim rječnikom i zbog toga što je upravo ovaj rječnik imao prilično razrađenu pravno-administrativnu terminologiju, koja je pratila društveno-ekonomsku stvarnost Dalmacije tog vremena.

¹² Faust Vrančić, *Dictionarum quinque nobilissimarum Europae linguarum*, Venecija 1595.

Summary

ARDELIO DELLA BELLA AND TRANSLATORS
OF VENETIAN BILINGUAL PROCLAMATIONS

This article does not deal directly with Ardelio Della Bella's lexicographical work; rather it discusses the question who used his Italian-Latin-Croat Dictionary and for what purposes.

The author wants to prove that the translators of the Venetian bilingual proclamations, printed by the Venetian authorities between 1740 and 1796 for the territory of Venetian Dalmatia, used Della Bella's *Dictionary*. From the entire lexical stock of the proclamations the author selected 834 lexemes which, in her opinion, represented the translators' Croatian vernacular or their loan translations and neologisms. After comparing these lexemes with those contained in the Yugoslav Academy Dictionary, she found out that some of them were not included in the Academy Dictionary. Some of the words that do not appear in the Academy Dictionary *are* found in Della Bella's *Dictionary*. The author concludes that the translators of the Italian proclamations into Croatian used Della Bella's *Dictionary* as well as words from their native Croatian vernacular in order to make the contents of the proclamations readily intelligible to the general reader to whom they were addressed.